

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE VARLIK TARTIŞMALARI VE GÜNÜMÜZ İNSANININ VARLIK ARAYIŞI*

29 Kasım 2023, Diyarbakır/Türkiye

Ahmet Akdeniz**

Öz

Varlık tartışmaları öteden beri kelim ve felsefenin en temel konularından biri olagelmıştır. Bu tartışmalar sadece bu iki ilmî disiplinle sınırlı kalmamış, neredeyse bütün düşünce sistemlerinde kendisine bir şekilde yer bulmuştur. Ne var ki varlık tartışmalarının ele alınma biçimi tarihsel süreçte farklılık arz edebilmiştir. Söz gelimi bu konu, İslam felsefe tarihinin erken dönemlerinden itibaren “varlık olmak bakımından varlık” şeklinde pür bir varlık araştırması tarzında karşımıza çıkarken, kelim ilminin erken dönemlerinde Cenâb-ı Allah’ın varlığını ispat etmek için mebâdi/vesâil kabilinden ele alındığı gözlemlenmektedir. Kelim/felsefe etkileşiminin yoğun olduğu müteahhirîn döneminde ise her iki ilmî disiplin bu meseleyi aynı zaviyeden ele almaya başlamıştır. Bu panelde söz konusu iki ilim dalında varlık tartışmaları masaya yatırılmış ve bu konuda ortaya konulan bilgiler bir panelin sınırları kapsamında dinleyicilere arz edilmiştir. Bunun yanı sıra varlık tartışmalarının günümüz dünyasında neye tekâbül ettiği ve bu tartışmaların insanın varlık arayışına nasıl yol gösterebileceği masaya yatırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelim, Varlık, Hâricî Varlık, Zihnî Varlık, Dilsel Varlık

Giriş

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi arasında yapılan protokol kapsamında İhtisas Merkezi kursiyerleri ve akademi adaylarının bilişsel yetkinliklerine katkı sunmak gayesiyle tertip edilen bu etkinlik, 29 Kasım 2023 tarihinde

Article Types / Makale Türü: Toplantı Özeti/Meeting Summary

Received / Makale Geliş Tarihi: 14.12.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 25.12.2023

DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1404702>

* 29.11.2023 tarihinde Diyanet Akademi Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi’nde panel olarak sunulmuştur.

** Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelim / Dr. Research Assistant, Dicle University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Kalam, Diyarbakır, Türkiye

ORCID ID: : <https://orcid.org/0009-0001-1571-3295>

e-posta: ahmet.akdeniz@dicle.edu.tr

Atıf/ Citation: Akdeniz, Ahmet. “İslam Düşüncesinde Varlık Tartışmaları ve Günümüz İnsanın Varlık Arayışı”. *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/2 (2023), 475-482.

Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Fatih Çatmakaş'ın oturum başkanlığında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanları Prof. Dr. Metin Yiğit, Prof. Dr. Necmi Derin, Dr. Ahmet Akdeniz ve Dr. Faruk Evrenk'in akademik sunumları ile icra edildi. Program her ne kadar temelde İhtisas Merkezi kursiyerlerine yönelik tertip edilmiş olsa da dışarıdan katılıma açık olduğundan oldukça kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde yapıldı.

1. İslam Düşüncesinde Dilsel Varlık

İlk panelist Prof. Dr. Metin Yiğit, “*İslam Düşüncesinde Dilsel Varlık*” başlıklı sunumunda kelimeler, fıkıh usûlü, felsefe ve dil eserlerinde dilsel varlık ile ilgili tartışmalara değindi. Sunumuna varlığın dört ayrı kategorisine atıfta bulunarak başlayan Yiğit, bu tartışmanın İslam medeniyetindeki yansımaları hakkında detaylı bilgiler verdi. Düşünce tarihinde varlıkla ilgili farklı tasniflerin olduğuna değinen Yiğit, Gazzâlî'nin konuya dair tasnifinden hareketle konuyu işleyeceğini belirtti. Ardından Gazali'nin el-Mustasfa, Mi'yarü'l-İlm, el-Maksidu'l-Esna ve Faysalu't-tafrika isimli eserlerindeki açıklamaları özetlemeye çalıştı. Faysalu't-tafrika'daki açıklamaların gerekçesinin İslam dünyasında tevil etrafında yaşanan ayrışma ve kamplaşma hareketlerine bir sınır çizmek olduğunu belirtti. Ona göre Gazzâlî, varlığı çeşitli alt başlıklara ayırmak suretiyle birbirine muarız gruplar arasında cereyan eden aşırı tartışmalara ilmî bir eksen kazandırmayı gaye edinmiştir. Bu eksenin içinde yapılan yorumların entelektüel bir değerinin bulunduğunu ve yorum sahiplerinin bu sınır içinde fikir özgürlüğüne sahip olduklarının altını çizdi. Ancak bu eksenin dışına taşarak varlığın mertebeleri arasında geçişi mümkün kılan herhangi bir karinenin bulunmadığı hallerde yapılan yorumlara aynı müsamahanın yapılmadığına işaret etti. el-Mustasfa ve el-Maksidu'l-Esna'daki açıklamaların ise kavram kargaşasını ve demagojiyi önleme amacına yönelik olduğunu belirterek buna dair örnekler verdi. Belirtilen ölçülere riayet etmeden ve kavramların hangi varlık mertebelerine tekabül ettiğini itibara almadan onları tekdüze bir şekilde kullanmanın yanlış sonuçlara götüreceğini sözlerine ekledi.

Dilsel varlığı, zihne yansıyan haricî/aynî varlığın insanî bir ameliye sonucu dilsel kalıba dökülmüş bir üretim olduğu şeklinde tanımlayan Metin Yiğit, bu varlık türünü kavramanın dilsel planda karşılaşılan birçok sorunu aşmada önemli katkılar sunacağını ifade etti. Ona göre bu varlığı anlamış ve içselleştirmiş bir hukukçu, ilahi vahye yönelik değerlendirmelerinde daha isabetli yorumlar ortaya koyacaktır. Bu hususu uzmanı olduğu İslam Hukuku alanından birkaç örnek üzerinden izah eden Yiğit, bu gerçeğin ıskalandığı durumlarda ne tür sorunlu yaklaşımların ortaya çıktığına dair de birtakım örnek ve analizler sunarak konuşmasını sürdürdü.

Varlık mertebelerine göre ilimlerin yeniden tasnif edilebileceğine değinen Yiğit, “varlık mertebesi-ilim dalları” ilişkisine dair örnekler verdi. Bu bağlamda dilsel varlığın hat ilmi, paleografi ve dil ilimleri için bir ana çerçeve görevi görebileceğini ifade etti. Aynı şekilde vahyi/nassı merkezine alan diğer bütün dinî ilimlerde de bir şekilde bu

dilsel varlığın türlü türlü yansımalarının olduğuna dikkati çeken Yiğit, hakikat-mecaz eksenli tartışmaların bu açıdan düşünülmesi gerektiğini belirterek sözlerini tamamladı.

Soru faslında kendisine fetret ehli hakkında nasıl düşünülmesi gerektiği sorulan Metin Yiğit, sunumunda ön plana çıkardığı dilsel varlık çerçevesinden yanıt vererek dine muhatap olan her kişinin kendisine ulaşılan bilgi ölçüğünde hesaba çekileceğini düşündüğünü söyledi. Öte yandan Gazzâlî'nin Tehâfütü'l-felâsife isimli eserinde İslam filozoflarını tekfir etmekle kendisiyle çelişip çelişmediği yönündeki soruya da Gazzâlî'nin söz konusu yerde İslam filozoflarını tekfir etmesinin arka planında benimsedikleri yorumlarda mecazi varlığa kendilerini ulaştıracak bir karinenin bulunmaması sebebiyle söz konusu fikri ileri sürdüğünü söyleyerek cevaplamaya çalıştı.

Sunumu boyunca kendisine tayin edilen süre içerisinde dilsel varlığı anlatmaya çalışan Yiğit'in sunumu, İslam hukuku penceresinden ve dil ilimleri ekseninde doyurucu bilgiler içerdiği söylenebilir. Ancak böylesi kapsamlı bir konunun panelin kısıtlı süresi içerisinde hem tarihsel yönüyle hem de uygulamalı yönüyle ortaya konulması pek mümkün olmadığından bazı eksikliklerinin de olduğu ifade edilebilir. Bu sorun, paneliste tanınan sürenin azlığı ve konunun geniş çerçevesinden neşet ettiği düşünülebilir. Sürenin yetersizliği ve konunun geniş boyutuna rağmen, Metin Yiğit'in başarılı bir sunum yaptığı, dinleyici ve izleyicilerin sorularından anlaşılmış olup, salondakilerden güzel tepkiler almıştır.

2. İslam Düşüncesinde Zihnî Varlık

İkinci panelist Prof. Dr. Necmi Derin, "*İslam Düşüncesinde Zihnî Varlık*" başlıklı sunumuna İslam felsefe tarihinde ön plana çıkan Meşşâilik ve İsrâkîlik ekolleri hakkında bir ana çerçeve ortaya koyarak sözlerine başladı. Kindî (ö.252), Farabî (ö.339), İbn Sînâ (ö.428) ve İbn Rüşd (ö.520) gibi önde gelen filozofların fikirlerinde kendisini bulan Meşşâilik düşüncesinin felsefi konulara yaklaşım tarzının Cüveynî (ö.478)'den başlayarak kelimâ âlimlerinin gündemine geldiğini, Gazzâlî'den itibaren yoğun bir şekilde kelimâ ile felsefe arasında konular yönünden ortak bir zeminin söz konusu olmaya başladığını belirtti. Varlık tartışmalarının alt başlıklarından biri olan zihnî varlık konusunun da bu konulardan biri olduğunu ifade eden Derin, bu meselenin Gazzâlî sonrası dönemde ilk defa Fahreddîn er-Râzî (ö.606) tarafından dile getirildiğini söyledi.

Râzî öncesi dönemde Gazzâlî gibi kimi kelimâcılarının eserlerinde her ne kadar zihnî varlık ile ilgili kırık dökük birtakım ifadeler rastlanılsa da bu değerlendirmelerin doyurucu olmadığına altını çizen Derin, Fahreddîn er-Râzî'nin el-Mebâhisü'l-meşrikiyye isimli eserinde zihni varlığı birkaç sayfa boyunca izah etmeye çalıştığını ve kabul edenler ile reddedenleri kısaca betimlediğini gördüğünü belirtti. Râzî'nin kabul edenler ile reddedenler şeklinde iki gruba ayırdığı bu kişilere ait leh ve aleyhteki argümanları da kısaca serdettiğini dile getiren konuşmacı, zihni varlık hakkında daha önce böylesi bir değerlendirmenin bulunmadığına dikkati çekti. Bu yönüyle Râzî'nin

kendisinden önceki şahsiyetlerden ayrıştığını, ondan önceki kelam ve felsefe âlimlerinin eserlerinde bu türden bir yaklaşımın söz konusu olmadığını sözlerine ekledi.

Zihnî varlıkla ilgili olgun tartışmaların özellikle müteahhirîn döneminde yapıldığını ifade eden Derin, söz konusu dönemde bu tartışmaların üst düzey entelektüel bir üslup ile yapıldığını, konuyu ele alan müelliflerin felsefe ve kelam ilminde tartışılan konuları derinlikli bir tarz ile ortaya koyduklarına işaret etti. Kemalpaşazâde (ö.940) ve Taşköprüzâde (ö.968)'nin bu konu hakkında yazdıkları özgün risalelerin oldukça önemli bilgiler içerdiğini belirten Derin, bu risalelerin ülkemizde uzunca bir süre şerh ve haşiye dönemi isimlendirmesi adı altında -nispeten küçümsenerek- gözden ırak tutulmaya çalışılması nedeniyle bu hale geldiğini ifade etti.

Konuşmasının sonraki kısımlarında Tûsî (ö.672) başta olmak üzere çeşitli kelam ve felsefe âlimlerinin eserlerinden detaylı bilgiler vererek zihnî varlık ekseninde kelamcı ve filozoflar arasında yaşanan fikrî ayrışmalara odaklanan Derin, tespit ettiği birçok teknik ve detay bilgiyi dinleyicilerle paylaştı. Zihnî varlık tartışmalarının mantık, kelam, felsefe ve dil alanında gündeme gelen bir konu olması hasebiyle zaman zaman anlaşılmasında bazı sıkıntılarla karşılaşılabilirdiğini dile getiren panelist bu konunun ana eksenleriyle her iki disiplinde neye tekabül ettiğinin görülebileceğini söyledi. Tümel varlıklara öteden beri mesafeli yaklaştığını ifade ettiği kelamcılarının zihnî varlığa da olumsuz yaklaşıklarını, felsefecilerin ise kabulcü bir tutum içinde olduklarına dikkati çekti.

Konuşmasının baş kısmında zihnî varlık hakkında genel bilgiler veren, bu bilgiler ışığında tarihi bir kronoloji ortaya koyan Necmi Derin, sunumu boyunca kelamcılar ile filozoflar arasında zihni varlık merkezli yaşanan gerilimi teknik bilgiler ışığında ortaya koyarak sözlerini tamamladı.

Oldukça soyut ve ağır bir konu olan zihnî varlık meselesini kendisine tahsis edilen mahdût süre zarfında izah etmeye çalışan Necmi Derin'in, erken dönemden itibaren sorunsal hakkında görüş beyan eden gruplar hakkında kısa ve öz bilgi vermede başarılı olduğu değerlendirilebilir. Zihni varlık bahsini eserlerinde işleyen kelam ve felsefe âlimlerinin görüşlerini aktarmada dinleyici kitesinin bilgi birikiminin biraz üzerinde konulara temas etmek suretiyle konuyu pür entelektüel bir tartışmada sunması yönüyle bir nebze tenkit edilebilir. Yalnız bu eleştiri getirilirken konunun tamamen soyut olan doğası gözden çıkarılmamalıdır. Bütün bu değerlendirmelere karşın, konusunu hem akademik birikimi yüksek kesime hitap edecek şekilde sunduğu hem de orta düzey bilgiye sahip dinleyicilerde belli bir merak oluşturduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

3. Kelam İlminde Varlık Tartışmaları ve Hâricî Varlık

Üçüncü panelist Dr. Ahmet Akdeniz, "*Kelam İlminde Varlık Tartışmaları ve Haricî Varlık*" başlıklı sunumuna, kelam tarihinde varlık tartışmalarının önemini ifade etmekle başladı. Varlık tartışmalarının kelam ilminde vesâil/mebâdî mesabesinde olduğunu, kelamcılarının İslam dinini fethedilen bölgelerde karşılaştıkları gayr-ı müslim

veya ehl-i kitaba İslam dininin hak din olduğunu ispatlamak gayretiyle ele aldıklarını söyledi. Onların bu düşüncelerinin temelinde inanmayanların bile kabul edebileceği nesnel/objektif bir zeminde tartışma yapma isteklerinin olduğunun altını çizen Akdeniz, kelamcılarının bu tavırlarıyla erken dönemden itibaren varlık bahislerine yakın ilgi duyduklarını ifade etti. O, İslam filozoflarının bu tartışmaya henüz girişmediği bir evrede bu işin kelamcılar eliyle layıkıyla yapıldığına dikkati çekti.

Varlık bahislerini kalamî sistemlerinde ilk ele alan grubun Mu'tezilî âlimler olduğunu dile getiren konuşmacı, Mu'tezile'nin bu çabasının onların "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" prensibiyle yakından ilişkili olduğunu söyledi. Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam dini havzasında, Vâsıl b. Atâ'nın yetiştirdiği dâilerin önemli hizmetler yaptıklarını dile getirdi. Bu dâilerin aldıkları eğitim sonrasında gittikleri bölgelerde çeşitli dinlerin müntesipleriyle akıl eksenli tartışmalar yürüttüklerini ve İslam dininin muhalifler tarafından benimsenmesinde etkili olduklarını ifade etti. Mu'tezile mezhebinin İslam'ın bidayetinde bu düşünce ve motivasyonu önemli hizmetler ettiğini sözlerine ekledi. Düşmanın silahıyla mücehhez olan Mu'tezile mezhebinin erken dönemde ashab-ı hadisle pek sorunu olmadığını dile getiren Akdeniz, hadis âlimlerinin Amr b. Ubeyd hakkındaki sitayişkâr ifadelerine atıfta bulundu. Erken dönem hadis âlimlerinin bu sitayiş dolu ifadelerinin daha sonraki ashâb-ı hadis taraftarları tarafından farklılaştırıldığına işaret eden panelist, yaşanan acı olayların bunda etkili olduğuna dikkati çekti.

İlk Mu'tezilî kelamcılar nezdinde Allah'ın varlığını ispat etmek için araçsal olarak kullanılan varlık tartışmalarının zamanla pür bir fizik tartışmasına dönüştüğünü ve dolayısıyla nakli zeminden hissedilir bir kopuş yaşandığının altını çizen Akdeniz, bu dönemde buna tepki olarak ashab-ı hadîs tarafından keskin tepkilerin söz konusu olmaya başladığını ifade etti. Cevher-cisim ve araz ekseninde yapılan kalamî tartışmaların yansımaları sıfatlar bahsinde Allah'ın zatını cevher, sıfatlarını ise araz ile eşleştirmeleri neticesinde Allah'ın ezeli sıfatlarının kabulünün kadimlerin çokluğuna götüreceği yönünde bir fikriyata kendilerini taşıdığına altını çizdi. Bu değerlendirmelerin dine karşı olduğunu değerlendiren selef âlimlerinin Mu'tezile karşıtı bir blok oluşturduğunu söyleyen Akdeniz, bunun yansımalarının en net haliyle Buhârî, İbn Kuteybe gibi hadis ehli müelliflerin eserlerinden kolaylıkla görülebileceğini sözlerine ekledi.

Mu'tezile mezhebinin ehl-i hevâ şeklinde nitelendirilmesi neticesinde aklı kullanan âlim konusunda bir boşluk oluştuğunu, bu boşluğun doldurulması gayesiyle birtakım girişimlerin olduğuna işaret eden Akdeniz, bu çabaların Ehl-i sünnet kelam mektebini ortaya çıkarmakla sonuçlandığını söyledi. Ehl-i sünnet kelamcılarının varlık tartışmalarını, Allah'ın varlığını ispat etmek için araçsal olarak kullanmaya başladıklarını söyleyen Akdeniz, onların bu tutumlarıyla geniş halk kitleleri arasında yeniden kelama müspet bir bakış kazandırdıklarının altını çizdi. Zira onlar Allah, insan ve âlem eksenli üçlü bir düşünce piramidinin insana yatay bir tefekkür imkanı sunduğunu, şahidde

gördüğü varlıklar yoluyla gaib olan Allah'ı ispata bir yol bulduklarını, bunun da nakil/nassda dile getiren Kur'anî akla muvafık olduklarını ısrarla altını çizdiklerini aktardı.

Bu sürecin İslam filozoflarının etkisiyle pek uzun sürmediğini, nitekim Cüveynî'de tohumları atılan, Gazzâlî ile olgunlaştırılan ve Fahreddîn er-Râzî'de zirveye ulaşan felsefi-kelam düşüncesinin yeniden varlık olmak bakımından varlığı kelam ilmine konu olarak geri getirdiğini söyleyen Ahmet Akdeniz, bu dönemin erken dönem Mu'tezile mezhebinin yaptığı kadar tepki çekmemesini, kelamla uğraşan âlimlerin yeteri kadar tehlikeli görülmemesi ile ilişkilendirdi. Bunun bir diğer nedeni olarak İslamî fikriyatın belli bir olgunlaşmaya kavuşması olarak ifade etti.

Müteahhirîn kelamının ikinci döneminde yapılan tartışmaları tamamen entelektüel bir renk kazandığını dile getiren Akdeniz, bu dönemde yapılan tartışmaların ne denli soyut olduğunun ispatı olarak kelam ilminin ana konusunun "malûm" olmasıyla izah etti. Bu dönemde yazılan eserlerin mantık, fizik, dil gibi ilimlerin kavramları ile yapılmaya başlandığını ve gittikçe derinleştiğini sözlerine ekledi. Söz konusu tartışmaları şerh ve haşiye dönemi boyunca oldukça ve derinlikli bir şekilde yapılmaya devam ettiğini söyleyen Akdeniz, bunun yakın dönemde kelamda yenilik arayışları ile yeni bir istikamete evrildiğini dile getirdi. Günümüzde özellikle yapay zeka eksenli gelişmelerde bütün tarihi süreçte yaşanandan oldukça farklı bir sürecin söz konusu olduğunu ve kelâmcıların yaşanan süreci anlamlandırmak ve teorize etmek için konuyu yakından takip ettiklerini söyleyen panelist, kelamcılarının karşı karşıya kaldıkları bu meydan okumanın diğerlerine göre daha farklı ve özsel olduğunu belirtti.

Sözlerini toplama babında kelam ilminin erken dönemlerden itibaren dakikü'l-kelam bahislerini büyük bir önem verdiğini yineleyen Ahmet Akdeniz, bu hususta tarihin belli dönemlerinde bazı gerilemelerin olmasıyla birlikte genel manada önemli bir ilgi gördüğünü ifade ederek sözlerini tamamladı.

Soru faslında kendisine yöneltilen varlık bahislerini ortak bir şekilde ele alan felsefe ile kelam disiplinleri arasındaki temel farkın ne olduğu yönündeki soruya Akdeniz, kelamın varlık amacının nass ile çerçevesi çizilen inanç esaslarını ispat etmek olduğunu ifade ettikten sonra kelam ilminin bu inanç esasları etrafında ortaya çıkabilecek şüpheleri bertaraf etmeğe odaklandığına işaret etti. Bu nokta-i nazardan hareketle kelam ilminin asıl varlık amacının, nasslarda belirtilen inanç esaslarını akli bir araç olarak kullanarak ispat etmek olduğunu dile getirdi. O, kelam ilminin bunu yaparken her ne kadar felsefe ile ortak bir zeminde birleşme yaşıyorsa da ele aldığı konuya yöntemsel yaklaşımda kendi rengini vermeyi ihmal etmediğini söyleyerek sözlerini tamamladı.

Kendisine ayrılan süre içerisinde kelam tarihinde varlık tartışmalarına kısaca değinmek isteyen Ahmet Akdeniz, sunumunda her ne kadar erken dönem Mu'tezile kelamı hakkında önemli detay bilgiler verdiyse de müteahhir kelam dönemi hakkında

aynı detaylara giremedi. Panelistin sunumu sırasında süre sorunu yaşaması ve diğer panelistler ile dinleyicilerin dikkatinin dağılmaması için müteahhirin dönemi kelimasında varlık tartışmalarını fazla detaylandırmadığı düşünülebilir. Buna rağmen müteahhirin dönemi, yakın dönem ve günümüz hakkında önemli konulara işaret ederek özet bir sunumla zaman sorununun üstesinden gelmeye çalıştı. Bu konuda başarılı olduğu da söylenebilir.

4. Modern Zamanlarda Tüklenen ve Tüketilen Varlığın Anlam Arayışı

Panelin son bölümüne Dr. Faruk Evrenk "**Modern Zamanlarda Tüklenen ve Tüketilen Varlığın Anlam Arayışı**" başlıklı sunumunu yaptı. Öncelikle modern zamanlar kavramının sosyal bilim literatüründeki tanımı ile başlayan panelist, modern zamanın temelde köklerini Rönesans ve Aydınlanmadan alan bir kavram olduğunu belirtti. Rönesans hümanizmi ile temelleri atılan bu yeni anlayışta, tanrı, gelenek ve dinin otoritesinin yerine bireyin otoritesine dayanan yeni bir varlık anlayışının tahkim edilmeye çalışıldığını ifade etti. İlk başlarda sanat, resim, mimari gibi alanlarda tezahür eden bu yeniden doğuş hareketinin zaman içerisinde politikadan ahlaka ve teolojiye varıncaya kadar yüzyıllar boyunca kurumsallaşmış alanları yerinden ettiğine işaret etti. Bütüncül varlık anlayışı ve bu anlayışa eşlik eden bütüncül düşünce zemini zamanla parçalı ve her birisinin kendine özgü ilkeleri olan, birbirinden bağımsız alanları netice verdiğini söyledi.

Dr. Evrenk 19. yüzyıl pozitivizmi ile hakim konuma gelen modern zamanların özellikle 17. yüzyıldaki Aydınlanma olarak kavramsallaştırılan yeni varlık bilim anlayışıyla temellerinin atıldığını ifade etti. Aydınlanmanın, geleneksel ve dini otoriteyi kabul etmeyen, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi kurulu evrensel dinlere karşı gelen bir hareket olduğuna dikkati çekti. Aydınlanma düşünürlerinin, salt akılla bulmayı düşündükleri bir Tanrı (doğal din-deizm) anlayışı arayışına giriştiklerini belirtti. O, okumalarında bu düşüncenin, peygambere, mucizeye, ritüele yer vermediğine tanık olduğunu sözlerine ekledi. Aynı şekilde doğal hukuk, doğal ahlak gibi salt akılla temellendirmeye çalıştıkları alanlarda geleneksel hukuk ve ahlak anlayışını da reddettiklerini söyledi. Nitekim Rönesans ve Aydınlanmanın en önemli özelliğinin varlığın Yaratıcı ile olan bağlantısını koparıp sadece maddi bir nesneye indirgenmesi olduğuna işaret etti. Halbuki klasik dini düşünce açısından varlığın Yaratıcının isim ve sıfatlarının kendisinde tezahür ettiği bir kutsal sembol olarak düşünüldüğünün altını çizdi. Pozitivizm ve politik-ekonominin yeni formu olan kapitalizm kültürel mantığı ile hem insan hem de tabiat içindeki bütün varlıklar birer nesneye indirgenmek suretiyle birer tüketim malzemesi kıldığını vurguladı. Akıl sahibi varlık olarak insanın da modern zamanların bu tüketim mekanizmasının hem ajanı hem de objesi olarak işlev gördüğünü dile getirdi.

Dr. Faruk, özellikle 20. yüzyılın modern zamanların iddialarının çürütüldüğü bir zaman olduğunu ifade etti. İlerleme ve gelişmişlik iddiaları ile cenneti dünyaya indirme

iddiasında olan modern zamanlar, tarihte eşi benzeri görülmedik dünya savaşlarını netice verdiğini belirtti.

Görsellerle sunumunu zenginleştirerek kalıcılık sağlamayı hedefleyen Dr. Evrenk, panel süresi içinde konuyu özetlemeye çalıştı. Ancak uzun tarihsel bir evreyi kısa bir sürede özetlemek zor olduğundan konulara kısa ve öz bir şekilde temas etmekle yetindi. Dr. Evrenk, sunumunun sonuç kısmında modern zamanlarda tükenen ve tüketilen varlık arayışının ancak tevhid inancı yani Yaratıcı ile bağları koparılan varlığın Yaratıcıya iman ve intisap etmek suretiyle çözülebileceğini ifade ederek sözlerini tamamladı.

Sonuç

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile dış paydaşlarından biri olan Diyanet Akademisi Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi ortaklığında icra edilen bu panelin her iki kurumun âmir, öğretim kadrosu ve öğrencilerinin yoğun katılımına sahne olması, her şeyden önce panelin yakın sahada faaliyet yürüten iki öncü kurum arasında aşinalık sağlama ve işbirliğini artırmaya yönelik gayesini gerçekleştirmede başarılı olduğu ifade edilebilir. Nitekim sunumun ardından her iki kurum arasında yapılan şifahi görüşmelerde ileride daha kapsamlı ortak çalışmaların yapılması yönünde temennilerin dile getirilmesi buna kanıt olarak gösterilebilir. Yine panelin ileride vaiz veya müftü olacak Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi kursiyerlerinin kelam ve felsefeye ilgilerini artırmaya küçük de olsa katkı sunduğu, katılımcıların soru ve alakalarından anlaşılabilir. Bunun yanı sıra kelam ve felsefenin en temel konularından biri olan varlık bahsinin bir panelin sınırları içerisinde masaya yatırılmasının, alana mütevazı bir katkı sağladığı ifade edilebilir.